

УДК 94: 327(73)

СЕВАСТОПОЛЬ У РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЯХ ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ: ІСТОРИКО- ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД

ЛИКОВА А.В.,
аспірант
Дипломатичної
академії України
при Міністерстві
закордонних справ
України

В статті проаналізовано значення та роль Севастополя у першій російській революції. Розглянуто події, що відбувалися у Севастополі у 1905 році та роль окремих особистостей у цих подіях. Наголос ставиться на ролі РСДРП, матросів, солдат та робітничих Севастополя у здійсненні першої російської революції.

Ключові слова: Севастополь, зовнішня політика Росії, перша російська революція, матроси, солдати, робітничі, селяни, РСДРП.

Поразка Росії у російсько-японській війні посилювала ненависть народу до царизму. Усюди поширювалась революційна боротьба. У 1905 році почалася перша російська буржуазно-демократична революція. Виступ пітерських робітників переріс 9 січня з мирної ходи до царя у барикадну боротьбу і став початком революції, що назривала роками. Після першої ж звістки щодо подій у Петербурзі, розпочалися політичні страйки та демонстрації робітників в усіх містах та промислових районах країни. Усюди робітники виставляли лозунги соціал-демократів: «геть царське самодержавство», «8-ми годинний робочий день», «демократичні свободи», «конфіскація поміщицьких земель на користь селян».

Робітничий рух сприяв посиленню селянського руху і революційних виступів інтелігенції.

Зростання робітничого та селянського руху вплинуло на армію і флот, де посилювалось революційне бродіння.

Події, що відбулися у Петербурзі відгукнулися і у Севастополі. 10 січня сталася пожежа у слюсарних

майстернях військового порту Севастополя. Командувач Чорноморським флотом Чухнін угледів зв'язок між подіями 9 січня у Петербурзі з пожежею у майстернях. Він особисто з'явився у майстернях і став роз'яснювати робітникам останні події, але робітники не стали слухати Чухніна і змусили його покинути порт.

«У Севастополі, - писав про це Ленін, - палають склади і арсенал морського відомства і військо відмовляється стріляти у повсталих матросів» [1].

В усіх частинах міста і на кораблях було розповсюджено листівки Севастопольського комітету РСДРП «До робітників Севастопольського порту», «До усіх робітників міста Севастополя», «До усіх робітників та робітниць Севастополя» та прокламації Кримського союзу РСДРП «До суспільства», «До всіх робітниць» [2].

17 січня після закінчення денних робіт в порту на пристані відбувся мітинг, на якому виступив оратор, назвавшись пітерським робітничим, він закликав страйком підтримати пітерських робітничих.

О десятій годині вечора відбувся схід за Малаховим курганом на який зібралось близько 300 чоловік. Було вирішено 18 січня провести загальний страйк, у якому повинні були взяти участь портові та міські робітники.

Революційні збори, демонстрації, політичні страйки проходили в багатьох містах Таврійської губернії.

9 січня 1905 року відбувся страйк у Сімферополі. 5 лютого місцева соціал-демократична спілка провела демонстрацію у Феодосії. 17-18 лютого проти «кривавої неділі» страйкували робітники тютюнових фабрик у Сімферополі. У березні 1905 року у Сімферополі страйкували робітники кравецьких майстерень. У містечку Великий Токмак, Бердянського повіту, застрайкували робітники заводу землеробських машин та знарядь.

13 березня 1905 року в Ялті відбулася політична демонстрація. Демонстранти розгромили поліцейський відділок, визволили з тюрми полонених та підпалили в'язницю.

Особливо великий розмах мали селянські заклоти в Дніпровському повіті. 1 травня 1905 року відбувся виступ селян в селищі Сябли, Сімферопольського повіту. Селяни розгромили володіння поміщика Давидова.

У травні 1905 року пройшли революційні виступи в Феодосії та Євпаторії.

В умовах революції, що почалася в Росії, поширювався та міцнів революційний рух на Чорно-

морському флоті. В цих умовах більшовики вважали основним завданням підготовку революційного повстання.

Проводячи лінію партії, на підготовку революційного повстання, севастопольські більшовики вели широку пропаганду серед матросів, закликаючи їх готуватися разом з робітниками та селянами до озброєного повстання проти царського самодержавства.

Жандармські донесення засвідчують те, що майже кожного дня на вулицях Севастополя, в порту і в казармах з'являлися прокламації. 20 січня в порту було розкидано прокламації «До робітників Севастопольського порту», в ніч на 24 січня поліція при нічному огляді вулиць по Корабельному спуску виявила 16 екземплярів гектографованої прокламації «Товариші - матроси» та «До усіх матросів». Цієї ж ночі прокламації були виявлені на подвір'ї казарм флотської дивізії. Ввечері 25 січня та в ніч на 26 січня на подвір'ї казарм флотської дивізії знову було знайдено прокламації «До усіх матросів». 10 березня на ескадреному броненосці «Іоанн Златоуст» було виявлено прокламацію «Солдатська пам'ятка». 17 березня поліція під час обшуку у члена соціал-демократичної партії Іванова знайшла прокламацію «Пора кінчати», в якій звучав призив до озброєного повстання проти уряду.

В лютому 1905 року у Севастополі страйкували робітники типографії. Страйк закінчився перемогою страйкуючих. Робітники порту висунули Чухніну вимоги 8-ми часового робочого дня, відміни понаднормової праці, збільшення плати. Портові та типографські робітники вимагали у адміністрації дозволу відкритих зборів.

У березні 1905 року страйкували робітники кравецьких майстерень.

У зв'язку з відправкою матросів на Балтику для комплектування ескадри, що вирушала на Далекий Схід, більшовики посилили пропагандистку роботу на флоті. 4 квітня на вокзал прийшли проводити матросів декілька тисяч робітників та жінок [3].

Бажаючи затримати відправку ешелону, робітники, матроси та жінки розібрали залізничну колію. На вокзалі було заарештовано одного з керівників «Централки» О.Волошина.

Гарною політичною школою для робітників Севастополя та матросів Чорноморського флоту були нелегальні збори, які звичайно проходили в передмістях Севастополя. На них соціал-демократи знайомили робітничих та матросів з задачами, які партія ставила перед ними. Великі збори були

проведені у Севастополі 1 травня в 9 верстах від міста за Інкерманським монастирем, на «Сахарній головці». Вона продовжувалась декілька годин, в ній прийняли участь декілька сотень робітничих, матросів та солдат. Серед учасників масовки було багато жінок. Виступаючи пояснювали значення свята 1 травня та найближчі завдання щодо підготовки озброєного повстання з ціллю знищення царизму.

Поліції вдалося затримати 82 учасника зборів. На шляху до поліцейського відділку затримані співали «Марсельезу». У деяких арештованих провели обшуки. Під час обшуків було вилучено брошури «Перший крок», «Хто повинен перемогти», прокламації «До усіх громадян» [4].

Виключно важливу роль у підготовці озброєного повстання відіграв III з'їзд РСДРП, котрий було скликано в квітні 1905 року у Лондоні. Питання щодо озброєного повстання було одним з основних питань, що розглядалися на з'їзді. Рішення його явились програмою дій для більшовиків і робітничого класу у боротьбі за перемогу над царизмом, за встановлення революційно-демократичної диктатури пролетаріату та селянства. Дрібнобуржуазні партії меншовиків та есерів намагалися схилити трудящих на свою сторону і вести за собою. Ці партії були провідниками буржуазного впливу серед трудящих. Меншовики стояли за гегемонію ліберальної буржуазії в революції і тримали курс на згортання революції, тобто за таку революцію, яка б не відлякувала від участі в ній ліберальну буржуазію. Вони стояли за узгодження пролетаріату з буржуазією, підкорюючи тим самим робітничий рух буржуазії. Есери тягнули селянство на блок з кадетами та пропагували стихійні бунти, а також відволікали народні маси від революційної боротьби індивідуальним терором проти окремих царських чиновників.

У зв'язку з підготовкою III з'їзду РСДРП розгорілась боротьба між більшовиками та меншовиками і в кримських соціал-демократичних організаціях.

В період підготовки до III з'їзду Севастопольський комітет РСДРП, в якому переважали більшовики, висловлювався за необхідність скликання з'їзду. Кримський союз РСДРП, де в керівництві знаходились меншовики послав делегата на Женевську конференцію меншовиків. Після III з'їзду боротьба між більшовиками та меншовиками в кримських соціал-демократичних організаціях посилилась.

Севастопольський комітет РСДРП, керуючись рішеннями III з'їзду партії, почав готувати озброєне повстання на Чорноморському флоті і в Севастополі. Один з керівників повстання, матрос-більшовик О.Петров, писав: «Ми бачили, як важко зробити повстання загальним. Війська ж тільки тоді будуть відкрито переходити на сторону народу, коли в них явиться впевненість у загальному повстанні. А для цього потрібно, щоб повстання охопило широкий район. А де ж ще такий широкий район, як не у нас на Чорному морі! Хто, як не ми, матроси, розпочавши революцію в Севастополі, можемо перекинути її зразу ж на Кавказ, з Кавказу в Одесу, в Миколаїв. Хто, як не ми, можемо зразу заставити війська прийняти участь в революції? Відчуваючи підтримку флоту у себе за спиною, ми готували розпочати нашу справу восени.»[5].

План повстання на флоті і в місті зводився до того, щоб оволодівши кораблями, разом з солдатами гарнізону та жителями міста взяти в свої руки владу в Севастополі. Передбачалось, що Севастополь явиться центром революції на півдні Росії.

Початок повстання було намічено восени 1905 року, тобто на кінець літніх маневрів Чорноморського флоту. Першим повинен був виступити екіпаж ескадреного броненосця «Катерина II», в момент знаходження ескадри в морі. Слідом за екіпажем броненосця «Катерина II» повинно було розпочатися повстання і на інших кораблях ескадри.

Підготовка повстання на усіх кораблях і у частинах Севастопольського гарнізону проходила відповідно з планом. На ескадреному броненосці «Катерина II» повстання готував матрос-більшовик О.Петров, який являвся одним з керівників повстання, а на ескадреному броненосці «Князь Потьомкін Таврійський» - матрос-більшовик Г.Вакулєнчук. На крейсері «Очаків» підготовкою повстання займався матрос-більшовик А. Волошин. Посилена підготовка до повстання йшла і на інших кораблях ескадри і у флотських екіпажах.

У травні 1905 року для членів «Централки» стало ясно, що утримати матросів до осені від озброєного повстання буде дуже складно. Швидке наростання революційного бродіння вимусило «Централку» в середині червня питання щодо терміну повстання винести на розгляд активу флоту. Для виявлення настрою команд кораблів та попередження передчасного виступу «Централки» скликала 23 червня 1905 року в балці за Малаховим курганом збори матросів, солдат та робітників. Повстання повинно було розпочатись в Тен-

дровській затоці, де проводились практичні заняття ескадри. Першою за планом виступала команда ескадреного броненосця «Ростислав». Сигналом до повстання повинен був послужити постріл з гармати в обідній час, коли офіцери будуть в кают-компанії. Матроси повинні були по сигналу: одні – зайняти місток, другі – батарею та житлову палубу, треті – пости біля клапанів затоплення і т.д. Після цього спеціально виділені групи матросів у кількості 100 повинні були рухатись до кают-компанії і арештувати офіцерів.

Згідно з конкретними обставинами, «Централка» намітила план повстання. Вихід флоту в море намічався приблизно на середину липня 1905 року.

Однак події прийняли інший оборот у зв'язку з передчасно спалахнувшем повстанням на броненосці «Потьомкін». 25 червня 1905 року ескадрений броненосець «Потьомкін» вийшов в район Тендровської коси для практичних занять. Невдовзі сюди повинна була прибути і ескадра. Ввечері 26 червня 1905 року до «Потьомкіна» підійшов міноносець № 267, який привіз провізію для команди броненосця. Матроси міноносця повідомили на «Потьомкін» про останні події у Одесі, про масові розстріли робітничих. Серед потьомкінців почалися хвилювання.

Вранці 27 червня стан на броненосці загострився ще більше. Привезене для екіпажу м'ясо виявилось гнилим. Матроси відмовилися їсти борщ з цим м'ясом, тоді командування корабля спробувало арештувати революційно настроєних матросів. Матроси чинили опір цьому. Відбулася сутичка в результаті якої декількох офіцерів разом з командиром Голіковим було вбито та викинуто за борт, інших заарештовано. На сторону повсталих перейшов військовий інженер Калюжний та лікар Голенко, останній пізніше зрадив повсталих. За допомогою потьомкінців були заарештовані офіцери міноносця № 267, команда якого приєдналась до повсталих матросів.

Член «Централки» та керівник судової соціал-демократичної організації Г.Вакуленчук був проти передчасного виступу потьомкінців. Він та його найближчі товариші закликали матросів дочекатися приходу ескадри. Однак Вакуленчуку не вдалося здержати матросів від стихійного виступу.

У перестрілці був смертельно поранений Г.Вакуленчук. На чолі руху став А.Матюшенко – смілива та мужня людина. Не будучи членом соціал-демократичної організації, він недостатньо розумів завдання боротьби.

Захопивши корабель, матроси вибрали орган політичного керівництва повстанням та вищою влади на кораблі – судову комісію. До складу її ввійшло близько 30 чоловік, у тому числі матроси-більшовики Нікітін, Личьов, Макаров, Скребньов, головою комісії було обрано А.Матюшенко [6].

Міноносець № 267 приєднався до потьомкінців. Було вирішено йти до Одеси. Вранці 28 червня жителі Одеси побачили на рейді військовий корабель, над яким майорів червоний прапор.

У газеті «Пролетарій» розміщено кореспонденцію, що розповідає про обставини, які склалися в Одесі до моменту прибуття «Потьомкіна»: «Звістка про повстання на «Потьомкіні» прийшла в той час, коли уся Одеса була страшенно схвилювана, коли рух пролетаріату піднявся на небувалий раніше ступінь, і приймав усе більш і більш грізні форми. Звістка про прибуття «Потьомкіна» облетіла усе місто. Потьомкінці висловили готовність разом з одеськими робітничими продовжувати боротьбу.

У Севастополі ж звістка про повстання на «Потьомкіні» була з захоптом сприйнята робітничими та революційно налаштованими матросами та солдатами.

У знак солідарності з потьомкінцями 29 червня у Севастополі було проведено демонстрацію, в якій взяло участь більше 6 тис. чоловік.

Об'єднані дії матросів «Потьомкіна» та робітничих Одеси могли б мати вирішальне значення на положення у місті і надати великий вплив на подальший розвиток на півдні країни. Але на «Потьомкіні» не було твердого більшовицького керівництва. Внаслідок цього дії повсталих були дуже нерішучими.

Дізнавшись про повстання на броненосці «Потьомкін», адмірал Чухнін, що знаходився у Петербурзі, спішно виїхав до Севастополя. В дорозі він отримав звістку про те, що «Георгій Победоносець» приєднався до «Потьомкіна». Чухнін повідомив у Петербург: « Можна того ж очікувати на усіх судах. Не маючи відомостей ні з Одеси, ні з Севастополя, боюсь, що море в руках заколотників» [7]. Це повідомлення викликало переполох у Петербурзі. Уряд, побоюючись повстання усього флоту, звернувся до Туреччини та Румунії з проханням посприяти у боротьбі з бунтівним броненосцем.

«Закордонний друк усіх країн і усіх партій, - писав В.І.Ленін, - повна звістками, телеграмами, статтями з приводу переходу частини суден Чор-

номорського флоту на сторону російської революції. Газети не знаходять слів для висловлення свого здивування, для достатньо сильної характеристики тієї ганьби, до якої довів себе самодержавний уряд.

Верхом цієї ганьби було звернення царського уряду до Румунії і Туреччини з проханням щодо поліцейської допомоги проти повсталих матросів. Ось коли відгукнулось, що «турки внутрішні» страшніші для російського народу чим «турки зовнішні». Турецький султан повинен захищати царське самодержавство від російського народу; царю не можливо обпертися на російські військові сили, і він благає про допомогу чужі держави. Складно уявити собі найкращий доказ повного краху царської влади» [8].

Між тим на броненосці «Георгій Победоносець» назрівала зрада. Зрадники настроювали команду йти на Севастополь і повинитися перед начальством. Коли ця спроба не вийшла, боцман Кузьменко, вибраний командиром корабля, зрадницькі ввів його на великому ході на одеський рейд і посадив на міліну.

Після втрати «Георгія Победоносця» потьомкінці вирішили йти до Румунії, сподіваючись поповнити там запаси палива та продовольства. 3 червня «Потьомкін» прибув до Констанци. Але румунська влада відмовилась надати продовольство та вугілля, і «Потьомкін» того ж дня пішов з Констанци, вручивши румунській владі маніфест «До усього цивілізованого світу» і звернення «До усіх європейських держав». У маніфесті потьомкінці говорили про те, що повстання, яке вони розпочали, це новий крок до об'єднання армії з народом у боротьбі проти самодержавства, вони вимагали припинення російсько-японської війни та скликання Установчих зборів. Маніфест закінчувався заклик: «Геть самодержавство!» У зверненні «До усіх європейських держав» потьомкінці гарантували повну недоторканність усім іноземним судам, що ходять по Чорному морю.

5 липня «Потьомкін» прийшов до Феодосії. За наполяганням трудящих міста міська дума прийняла рішення надати «Потьомкіну» вугілля та продовольство. Частина продовольства було доставлено на броненосець, але невдовзі військова влада заборонила доставку продовольства, води та вугілля на броненосець, та оголосила місто на військовому положенні. А усе узбережжя біля Феодосії зайняла поліція та військо. Впевнившись, що воду та вугілля неможливо одержати

мирним шляхом, потьомкінці 6 липня спробували захопити декілька пароплавів з вугіллям, що стояли в порту. Але ця спроба не вдалась. За наказом командира 5-го Віленського полку, по матросам було відкрито вогонь. Декілька учасників операції було вбито та поранено, а декілька потрапили до полону. Після обговорення було вирішено йти до Румунії, здати корабель, а самим лишитися за кордоном. У зв'язку з таким рішенням «Потьомкін» вирушив з Феодосії до Констанци та 8 липня здався румунській владі. Разом з «Потьомкіним» здався і міноносець № 267. Румунський уряд відмовився видати команду. Однак судна повернули царській Росії [9].

А.Матюшенко, приїхавши нелегально до Росії, був повішений у 1907 році за наказом Севастопольського військово-морського суду. Були страчені, або вислані на каторгу і інші потьомкінці, що потрапили до рук царського уряду.

У дні повстання багато севастопольських робітничих, солдат та матросів бажали приєднатися до повсталих.

У неділю 2 липня Севастопольський комітет РСДРП влаштував за містом збори, на яких було вирішено підтримати матросів «Потьомкіна». У цей же вечір у дворі флотських казарм відбулися збори матросів, у яких взяли участь близько 400 чоловік. Було вирішено негайно розпочати повстання. Відбулися хвилювання і у арсеналі. Назрівало повстання і серед артилеристів оборони фортеці Севастополя [10].

6 липня 1905 року Севастопольський комітет РСДРП у прокламації «Товариші матроси» писав: «Ви вже знаєте, що команда броненосця «Князь Потьомкін» відкрито оголосила війну російському уряду, відкрито стала на сторону революційного народу. Матроси разом з народом вирішили боротися за щастя та кращу долю для усієї Росії.

Товариші, приєднуйтеся до команди «Потьомкіна» та разом з нею та усім народом згуртуємось на боротьбу за політичні права, так потрібні народній Росії.

Разом з повсталим народом будемо вимагати термінового скликання Установчих зборів!

Геть самодержавство царя! Слава Чорноморському флоту, що бореться! Слава народу – борцю!» [11].

Але у Севастопольському об'єднаному комітеті РСДРП не було єдності, і призив більшовиків зустрічав жорсткий супротив меншовиків, більшість яких була у комітеті.

Слідом за повстанням на броненосці «Потьомкін» відбулося повстання на учбовому кораблі «Прут». Керівником повстання на «Пруті» був один з видатних діячів «Централки», більшовик О.Петров. Напередодні повстання на «Потьомкіні» Петров був переведений зі складу учнів машинної команди броненосця «Катерина II», де він керував соціал-демократичною групою, на «Прут». Тут, на «Пруті», як у свій час на броненосці «Катерина II», він у найменший час завоював більший авторитет серед команди.

30 червня учбове судно «Прут» знаходилося у Миколаєві, і саме тут команда «Прута» дізналася про повстання на «Потьомкіні». У ніч з 30 червня на 1 липня матроси «Прута» влаштували на кораблі збори. Багато хто вважав необхідним негайно розпочати повстання на «Пруті». Петров заперечував проти негайного повстання на «Пруті». Знаючи добре революційну обстановку у Севастополі, він вважав більш доцільним підняти повстання після прибуття до Севастополя, розраховуючи, що до повстання приєднаються не тільки матроси інших кораблів та берегових частин, а і солдати артилерії фортеці. З цим планом збори погодилися. Але після того як команді стала відома телеграма, що одержав командир «Прута» з Севастополя: «Будьте обережні, у ескадрі, мабуть, неспокійно. Очікуйте наказу» [12], серед команди одержали гору прихильники негайного повстання. Петров та інші соціал-демократи прийняли рішення очолити повстання та повести «Прут» до Одеси на з'єднання з «Потьомкіним».

2 липня вранці на кораблі відбулося повстання. Повсталі арештували командира та офіцерів корабля. На загальних зборах команди було створено судову комісію. Прутовці прагнули знайти ескадру, але не виявивши ні ескадри, ні «Потьомкіна», вирішили йти до Севастополя, щоб там закликати до повстання команди інших суден. Узявши курс на Севастополь, прутівці невдовзі виявили, що їх конвоюють два міноносця, вислані з Севастополя. Тепер вже не можна було піти, хоча ясно було, що план підняти повстання флоту провалився. По прибутті до Севастополя 44 учасники повстання на чолі з Петровим були заарештовані та передані до суду. Суд над матросами розпочався 4 липня 1905 року. Суд проходив у самій глухій частині Кілен-бухти, куди можна було проникнути тільки морем. Вхід у Кілен-бухту охоронявся двома дозорними міноносцями. Засідання суду проходило таємно.

З величезною увагою слідували трудящі Севастополя за процесом. Севастопольський комітет РСДРП випустив прокламацію «Суд над матросами» з закликом до робітничих Севастополя вимагати звільнення путівців.

Під час суду підсудні вели себе мужньо та стійко. 31 липня закінчився суд над путівцями. Петров, Титов, Черний, Адаменко були засуджені до смертної кари, інші засуджені на каторгу та тюремні ув'язнення. 24 серпня 1905 року керівники повстання на «Пруті» були страчені. Петров з ешафоту крикнув в обличчя офіцерам: «Ви цією стратою нічого не зробите, замість нас на боротьбу стануть тисячі!» [13].

У серпні у Севастополі судили матросів «Георгія Победоносця». Суд осудив організаторів повстання, матросів Дейнегу, Кошубу та Степанюка, до розстрілу, 19 чоловік до каторги, 33 – до арештантських рот. 3 вересня Дейнега та Кошуба були розстріляні. Степанюку смертну кару замінили безстроковою каторгою.

Повстання на броненосці «Потьомкін» та інших кораблях Чорноморського флоту відіграло величезну роль у революції 1905 -1907 років.

Друга половина 1905 року характеризується посиленням революційного руху в країні. Поряд з зростанням робітничих страйків та вуличних демонстрацій розгортається селянський рух. На боротьбу проти царизму підіймаються знедолені народи національних околиць, посилюється бродіння у армії та флоті. Це привело до розширення революційного руху у Криму та безпосередньо у Севастополі.

Яскравим проявленням підйому революційного руху в країні явилась Жовтневий всеросійський страйк, у ході якого в багатьох містах утворилися Ради робочих та солдатських депутатів, які були органами повстання та народної влади.

У дні всеросійського політичного страйку бурхливо розвивався страйковий рух і у Криму. Він охопив усі міста Таврійської губернії. 13 жовтня у Сімферополі страйкували робітничі типографії та інших підприємств. Усі магазини було зачинено. Поліція та війська розігнали страйкарів.

14 жовтня у Севастополі було проведено демонстрацію, у якій взяло участь біля 500 робітників. Демонстранти йшли по Нахімовському проспекту з революційними піснями. На допомогу поліції було викликано козаків та піхоту.

У Ялті 16 жовтня о 12 годині дня на майданчику Мордвинівського парку відбувся мітинг. Було

прийнято рішення у знак солідарності ялтинців з усією страйкуючою Росією розпочати страйк вранці 17 жовтня. 17 жовтня зранку у Ялті зачинилися усі заклади, банки, крамниці та ресторани. У Мордвинівському парку до першої години дня на мітинг зібралося 1500 чоловік.

У смертельному страху перед зростаючим революційним рухом Микола II змушений був 17 (30) жовтня 1905 року видати маніфест щодо громадянських свобод. Більшовики пояснили масам ціль цього маневру царизму, вони вказували, що маніфест являється обманом народу. Партія кликала широкі маси до озброєного повстання.

У Севастополі маніфест було опубліковано 31 жовтня 1905 року. По закликів Севастопольського комітету РСДРП у цей день відбувся мітинг на Катерининській вулиці (нині Леніна). Робітничі, солдати та матроси, що зібралися, з співчуттям слухали виступи більшовиків, що викрили брехливий маніфест та закликали маси до озброєного повстання.

Поліція розігнала мітинг, але він був знову організований на Приморському бульварі, де зібралося декілька тисяч чоловік. Багатолюдні мітинги відбулися і у інших районах міста. Після мітингів населення вийшло на демонстрацію. Багатотисячна демонстрація, пройшовши по Нахімовській та Большой Морській, підійшла до міської в'язниці та почала вимагати звільнення політичних в'язнів. Неозброєний натовп підійшов до воріт в'язниці та почав чекати виконання обіцянок міської влади звільнити політичних в'язнів. Несподівано ворота в'язниці відкрилися, і по незброєному натовпі було відкрито вогонь з кулеметів. Було вбито вісім та поранено близько 50 чоловік. У місті було оголошено військовий стан, по вулицям роз'їжджали козаки та поліція.

1 листопада по усьому місту пройшли мітинги, на яких за пропозицією соціал-демократів обирались депутати від народу до міської думи. У числі обраних був офіцер Чорноморського флоту лейтенант Шмідт. Багатолюдний мітинг відбувся на Приморському бульварі. На мітингу було прийнято резолюцію протесту з приводу розстрілу незброєних людей біля в'язниці. Резолюція вимагала відмінити військове положення, видалити козаків, віддати під суд винних у розстрілі та звільнити політичних в'язнів. Було прийняте рішення щодо організації народної міліції для охорони міста.

Обрані депутати в той же день прийшли на засідання міської думи та пред'явили прийняту на

мітингу резолюцію. За наполяганням депутатів міська дума змушена була прийняти основні вимоги.

За пропозицією лейтенанта Шмідта, що виступав від імені народних депутатів, дума односторонньо вирішила занести на дошку ганьби імена винуватців розстрілу демонстрантів та дошку вивісити на будівлі міської думи. За вимогами думи війська та поліція були відсторонені від охорони міста. Для охорони міста було організовано народну міліцію. Народна міліція проіснувала у Севастополі три дні, але вона викликала переполох в урядових колах Петербургу. Цар вимагав термінового її розпуску.

2 листопада у Севастополі відбулися похорони жертв терору, що перетворились у демонстрацію проти царизму. У похоронах приймало участь близько 40 тисяч чоловік. Процесія з оркестром, що виконував революційні пісні, під охороною народної міліції направилася до міського кладовища. Тут було організовано мітинг, на якому у числі інших ораторів виступив Шмідт. Свою промову він закінчив словами клятви: «Клянемося їм в тому, що усю громадську роботу ми віддамо на благо робітничого класу, неїмущого люду... Клянемося їм в тому, що ми доведемо їхнє діло до кінця та доб'ємося загального виборчого права...» І багатотисячний мітинг повторював за Шмідтом: «Клянемося» [14].

Промова Шмідта справила велике враження, а його популярність серед населення Севастополя та матросів флоту надзвичайно зростає. З ціллю присікти діяльність лейтенанта Шмідта командуючий Чорноморським флотом віце-адмірал Чухнін арештував його та невдовзі добився звільнення зі служби. Знаходячись під арештом, П.Шмідт написав звернення до народу, у якому закликав до боротьби за здійснення свобод, обіцяних маніфестом 17 (30) жовтня.

Виступ лейтенанта Шмідта на мітингах та арешт, що слідував після цього, зробили його і'мя відомим по усій Росії. На захист Шмідта виступили робітничі усієї країни. Йому виказували відкриті співчуття матроси та солдати. Протест народних мас змусив царський уряд звільнити Шмідта з під арешту.

Революційний рух у Севастополі ріс та поширювався. У кінці жовтня у Севастополі розпочався загальний страйк, до якого примкнули залізничники та значна частина моряків торговельного флоту. Севастопольський комітет РСДРП та військова більшовицька організація послали агітаційну ро-

боту серед робітничих, матросів та солдат. Питання щодо озброєного повстання практично стало на порядку дня.

Більшовики Севастополя посилили пропагандистку та організаційну роботу серед матросів та солдат артилерії фортеці, Брестського та Білостокського полків та саперного батальйону. У флотських та солдатських казармах та на кораблях систематично розповсюджувалася більшовицька література. Прокламації та листівки роз'яснювали матросам та солдатам брехливий характер маніфесту 17 жовтня та підготовлювали їх до озброєного повстання. Усе частіше та частіше не тільки на околицях міста, але і у самому центрі Севастополя влаштовувались мітинги, у яких активну участь приймали матроси та солдати.

«У Севастополі, як і у інших містах, почались мітинги, - писав головний військово-морський прокурор, - на яких у якості ораторів виступали представники різноманітних політичних партій, серед яких лідируюче місце зайняла соціал-демократична робітничка партія, що опирається, головним чином, на значну чисельність робітничих Севастопольського порту... Рука об руку з мітингами йшла пропаганда революційного характеру у військах Севастопольського гарнізону. Чисельність прокламацій усе збільшувалась та захоплювало усе більше коло читачів».

Майже щоденно на кораблях та у екіпажах флотської дивізії проходили збори та мітинги. Так, на броненосці «Пантелеймон» (бувний «Потьомкін») мінний квартирмейстер більшовик Сиротенко «кожного вечора збирав мітинги, на яких критикував, не соромлячись присутності керівництва, дії уряду, роз'яснюючи товаришам окремі пункти соціал-демократичної програми» [15].

16 листопада контр-адмірал Чухнін видав наказ, що забороняє матросам відвідувати мітинги та збори, розповсюджувати та читати «злочинну» літературу. Але це тільки ще більше загострило атмосферу.

19 листопада у Севастополі пройшло два мітинги, на яких матроси закликали робітничих підтримати назріваюче у флоті повстання. 21 листопада матроси крейсера «Очаків» відмовилися коритися офіцерам та пред'явили ряд вимог. У цей же час матроси броненосця «Пантелеймон» організували мітинг. Усі спроби командуючого флотом запобігти йому успіху не мали.

Вечері 21 листопада біля казарм флотських екіпажів на Корабельній стороні відбувся багато-

людний мітинг, організований Севастопольським комітетом РСДРП.

До 23 листопада обставини стали ще більш складними. У місті продовжувались мітинги та збори з закликами до повстання. Революційна ситуація загострювалася ще і тим, що з кінця жовтня на підприємствах Севастополя почався загальний страйк, до якого 25 листопада приєдналися залізничники та моряки Чорноморського торговельного флоту.

Військова організація Севастопольського комітету РСДРП виступала проти передчасного виступу. Вона намітила провести 24 листопада два мітинги.

З ціллю перешкодити участі у мітингу матросів та солдат Чухнін вислав у район флотських казарм дві роти солдат та матросів під командуванням контр-адмірала Писаревського. Прибулі війська зайняли виходи з казарм та не випускали з них матросів. Але невдовзі до казарм флотської дивізії почали збиратися робітники та солдати. З ціллю зірвати мітинг та організувати кроваву розправу над учасниками контр-адмірал Писаревський наказав командирі роти Білостокського полку штабс-капітану Штейну надіслати до натовпу надійну людину та доручити йому зробити провокаційний постріл по солдатам. Цю розмову випадково почув молодий матрос Петров з загону Писаревського. Щоб зірвати провокацію, що готувалася, Петров трьома пострілами з гвинтівки убив штабс-капітана Штейна та поранив контр-адмірала Писаревського. Його було заарештовано, але за вимогою матросів невдовзі звільнено.

Прислані бойові роти було роззброєно. В усіх екіпажах матроси почали роззброювати офіцерів. Прибула для упокорення рота моряків з броненосця «Синоп» відмовилася стріляти по своїм товаришам та примкнула до повсталих. Ці події явилися початком Севастопольського повстання. Звістка про озброєне повстання матросів облетіла усе місто. Робітники, матроси та солдати стали збиратися біля казарм флотської дивізії. Почався мітинг, на якому виступаючі робітники запевнили матросів, що вони підтримають їх.

Цей стихійний виступ матросів був очолений Севастопольською організацією РСДРП. Меншовики, які входили до складу комітету, виступали проти озброєного повстання, агітуючи за перетворення руху у мирний економічний страйк.

Військова ж організація РСДРП, де вирішальний вплив мали більшовики, орієнтувала повста-

лих на розширення повстання. Але цьому протривався Севастопольський комітет РСДРП. Після повстання на «Потьомкіні» соціал-демократична організація була ослаблена багаточисельними арештами, і у комітеті переважали меншовики. Вони пропонували обмежитись мирним страйком та де-

монстраціями, а це по суті означало зрив повстання. Внаслідок відсутності єдиного керівництва повсталі матроси флотської дивізії дотримувались вичікувальної тактики, що вже з самого початку було великою помилкою [16].

ПОСИЛАННЯ:

1. В.І.Ленін.Тв, т.8,стр.37.
2. ДАКО, Ф. 483, оп.4, д. 357, лл. 16, 21, 25, 26, 29, 31.
3. ДАКО, Ф. 483, оп. 4, д. 357, л. 22.
4. ДАКО, Ф. 483, оп. 4, д.357, л. 22.
5. «Пролетарій» від 3 липня 1905 р..
6. С.Ф.Найда, Революційний рух на царському флоті, стр. 114-115.
7. А.Федоров, Революційне повстання на Чорноморському флоті у 1905 році, стр.25.
8. ДАКО, ф. 548, оп. 1, д.2, л.1.
9. С.Ф.Найда, Революційний рух у царському флоті, стр.141..
- 10.ЦДВІАМ, ф. Севастопольського військово-морського суду, 1905 р., д.21.л.24.
11. «Пролетарій» за 1905 р., №19.
12. В.І.Ленін, Тв., т.9, стр. 401.
13. С.Ф.Найда, Революційний рух на царському флоті, стр. 200.
14. «Новая жизнь» від 16 (29) листопада 1905 р.
15. ЦДВІАМ, ф. 407, д. 78, л.67.
16. «Пролетарская революция» за 1922 р., № 9, стр. 189 – 196.

Lykova A.V. Sevastopol in the first Russian revolution / Diplomatic Academy of Ukraine, MFA of Ukraine

The article analyzes the significance and role of Sevastopol in the first Russian revolution. The events that took place in Sevastopol in 1905 and the role of individuals in these events are considered. Emphasis is placed on the role of the RSDLP, sailors, soldiers and workers of Sevastopol in the implementation of the first Russian revolution.

Keywords: Sevastopol, foreign policy of Russia, the first Russian revolution, sailors, soldiers, workers, peasants, RSDLP.

Ликова А.В. Севастополь в революционных событиях начала XX века: историко-институциональный опыт / Дипломатическая академия Украины при МИД Украины

В статье проанализировано значение и роль Севастополя в первой русской революции. Рассмотрены события, которые состоялись в Севастополе в 1905 году и роль отдельных личностей в этих событиях. Акцент ставится на роли РСДРП, матросов, солдат и рабочих Севастополя в свершении первой русской революции.

Ключевые слова: Севастополь, внешняя политика России, первая русская революция, матросы, солдаты, рабочие, крестьяне, РСДРП.

Стаття надійшла до редакції: 07.02.2017

Рекомендовано до друку: 03.03.2017